

УДК (UDC) 327 (55+5)

DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.034

DETERMINATION OF IRAN'S POWER FACTORS BASED ON THE BASIC CONCEPTS OF REGIONAL LEADERSHIP

Olena Zarytska,

e-mail: ol.zarytska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1080-5729>

Petro Mohyla Black Sea National University,

Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantrnykiv st., 10

Nataliia Shynkaruk,

e-mail: natalisch1003@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-6240>

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Ukraine, 03041, Kyiv, Geroiv Oborony st., 15

Abstract

One of the most important features of the regional geopolitical map of the Middle East at the beginning of the 21st century was the strengthening of the influence of the Islamic Republic of Iran, which abandoned the principle of a passive approach to regional affairs, which it generally followed during the Cold War, and moved to the phase of active regional positioning. Over the past 20 years, Iran has actively sought recognition as a legitimate regional state in the Middle East. Such efforts are categorically not perceived within the region and with caution and scepticism – outside its borders. The growing role of Iran is undoubtedly recognized by the international community, but the methods by which Tehran exercises its influence are of great concern. The West calls on Tehran to withdraw from the regional struggle, but the regime does not agree to give up regional positions except to guarantee its own national security. An interesting question in this aspect is whether the Islamic Republic of Iran actually represents a country with the status of a regional leader, or, on the contrary, is governed only by the protection of national interests, and therefore cannot be fully called a leader in the Middle East. In order to find out whether Iran is a regional leader today, the authors applied the classification of the German researcher D. Nolte. As a result of the conducted analysis, it can be stated that the Islamic Republic of Iran meets many requirements of a regional state that is growing at the level of a regional player of medium power. However, factors of Iranian strength are not sufficient for Iran to gain regional leadership. The root cause of which is ideological differences, mistrust, political blackmail and manipulation, reinforced by military support for illegal insurgent movements, etc.

Keywords: Iran, Middle East, USA, EU, SCO, regional leadership, regional leadership criteria

ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ МОГУТНОСТІ ІРАНУ З ОГЛЯДУ ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Олена Зарицька,

e-mail: ol.zarytska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1080-5729>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10*

Наталія Шинкарук,

e-mail: natalischi1003@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-6240>

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, 03041, Київ, Героїв оборони, 15*

Анотація

Однією з найголовніших особливостей регіональної геополітичної карти Близького Сходу початку XXI століття стало посилення впливу Ісламської Республіки Іран, який полишив принцип пасивного підходу до регіональних справ, яким він загалом слідував у часи холодної війни та перейшов до фази активного регіонального позиціонування. Упродовж останніх 20 років Іран активно домагається визнання себе як законної регіональної держави на Близькому Сході. Подібні намагання категорично не сприймаються всередині регіону та з обережністю і скептицизмом – за його межами. Зростаюча роль Ірану, без сумніву, визнається міжнародною спільнотою, але те, якими методами Тегеран реалізує свій вплив, викликає величезне занепокоєння. Захід закликає Тегеран вийти із регіональної боротьби, але режим не погоджується здавати регіональні позиції інакше як на гарантії власної національної безпеки. Цікавим в цьому аспекті постає питання – чи насправді Ісламська Республіка Іран представляє собою країну із статусом регіонального лідера, або, навпаки, керується лише захистом національних інтересів, а, отже, не може повною мірою називатися лідером на Близькому Сході. З метою з'ясування чи є сьогодні Іран регіональним лідером, авторами була застосована класифікації німецького дослідника Д. Нолте. У результаті, проведеного аналізу можна стверджувати, що Ісламська Республіка Іран відповідає багатьом вимогам регіональної держави, що зростає на рівні регіонального гравця середньої сили. Втім, фактори іранської міцності не є достатніми для здобуття Іраном регіонального лідерства. Першопричиною чого є ідеологічні розбіжності, недовіра, політичний шантаж та маніпуляції, підкріплені військовою підтримкою незаконних повстанських рухів та ін.

Ключові слова: Іран, Близький Схід, США, ЄС, ШОС, регіональне лідерство, критерії регіонального лідерства

Постановка проблеми. Однією з найголовніших особливостей регіональної геополітичної карти Близького Сходу початку XXI ст. стало посилення впливу Ісламської Республіки Іран, який полишив принцип пасивного підходу до регіональних справ, яким він загалом слідував у часи холодної війни та перейшов до фази активного регіонального позиціонування.

Упродовж останніх 20 років Іран активно домагається визнання себе як законної регіональної держави на Близькому Сході. Подібні намагання категорично не сприймаються всередині регіону та з обережністю і скептицизмом – за його межами. З одного боку, травматичний історичний досвід країни перетворився на

відчуття стратегічної самотності, яку Іран прагне подолати шляхом просування своєї активної зовнішньої політики. З іншого – існує глибоко вкорінене історичне усвідомлення минулої величі Перської імперії та цивілізаційного внеску, який країна внесла у його розвиток. Тегеран вважає, що ні регіональні, ні міжнародні партнери не оцінюють достатньою мірою жодного з цих аспектів.

Аналіз попередніх досліджень. Питання вивчення чинників могутності ІРІ з огляду головних концепцій регіонального лідерства дещо представлені як у працях вітчизняних, так і закордонних дослідників. При здійсненні даного дослідження увага авторів була зосереджена саме на сучасних працях. Серед яких варто виокремити наукові роботи Л. Вовчук та О. Зарицької (Zarytska, & Vovchuk, 2020), Я. Завади (Zavada, 2018), які висвітлюють зовнішньополітичний курс Ісламської Республіки Іран у контексті здобуття країною статусу регіонального лідера на Близькому Сході. Для реалізації чого Іран застосовує низку інструментів, які дозволили закласти основи міцності політичного режиму в країні.

Ґрунтовними є праці Л. Заккари (Zaccara, 2004; 2018), А. Адіб-Могаддама (Adib-Moghaddam, 2017-2018), Рухола К. Рамазані (Ramazani, 2013), Ю. Мацунаґи (Matsunaga, 2016), де безпосередньо розглядається питання прагнення Ірану до регіональної гегемонії шляхом втручання у близькосхідний регіон та протистояння поширенню гегемонії США у регіоні.

Головною метою та завданнями даного дослідження є визначення чинників могутності Ірану на Близькому Сході через призму основних концепцій регіонального лідерства.

Виклад основного матеріалу. Зростаюча роль Ірану, без сумніву, визнається міжнародною спільнотою, але те, якими методами Тегеран реалізує свій вплив, викликає величезне занепокоєння. Захід закликає Тегеран вийти із регіональної боротьби, але режим не погоджується здавати регіональні позиції інакше як на гарантії власної національної безпеки (Jalilvand, 2017).

Цікавим в цьому аспекті постає питання – чи насправді Ісламська Республіка Іран представляє собою країну із статусом регіонального лідера, або, навпаки, керується лише захистом національних інтересів, а, отже, не може повною мірою називатися лідером на Близькому Сході.

Доцільним, на думку авторів у даному випадку, є використання класифікації німецького дослідника Д. Нолте (Nolte, 2006) щодо визначення ознак регіонального лідера. Дана класифікація допомагає визначити потужні та слабкі сторони країн регіону, які конкурують за лідерство.

Перш за все розглянемо питання регіонального лідерства Ірану через призму *власної ідентичності у регіоні*. Сама концепція Близького Сходу історично носила умовний характер. Наприкінці XIX ст. була запроваджена англійськими політичними діячами задля означення геополітичного простору в рамках панування Британської колоніальної імперії, а в середині XX ст. її запозичили Сполучені Штати з метою визначення меж власних геополітичних інтересів у даному регіоні. По завершенню Другої світової війни Іран стає частиною та географічним центром американських безпекових стратегій (Davison, 1960), а на початку XXI ст. – важливим елементом концепції «Великого Близького Сходу» (країни-члени Арабської Ліги, Ізраїль, Туреччину, Афганістан, Пакистан), яка передбачала міждержавну співпрацю задля демократизації та підтримання миру у регіоні (G8 Greater MiddleEast Partnership, 2005).

Сучасний Близький Схід, початково, сприймається злагодженим регіоном, де переважна більшість його членів мають приналежність до арабської нації та мусульманської більшості, що дає вагомий підстави для започаткування потужного процесу регіональної інтеграції (Tripp, 1995: 283-308). Однак, Близький Схід не є єдиним та інтегрованим простором в загальноприйнятому вигляді, а поділяється на декілька субрегіонів. Тому, має сенс скоріше говорити про субрегіональне, ніж регіональне лідерство на Близькому Сході, яке формує мультиполярне протистояння

в рамках цих субрегіонів – Алжир і Марокко є лідерами субрегіону Магриб; у Перській Затоці конкурують Саудівська Аравія та Іран; одноставним лідером Леванту є Ізраїль.

Близький Схід часто називають «регіоном без регіоналізму», адже жодна із регіональних організацій не виявляється здатною відігравати центральну роль, коли виникає велика політична, військова чи економічна криза. На Близькому Сході не створені ефективні регіональні органи, подібні до європейських або азійських, які займалися б питаннями безпеки. Для компенсації своєї слабкості і уразливості ряд арабських держав, серед яких й країни Перської затоки, йдуть на укладення угод у військово-політичній сфері з позарегіональними гравцями (США, Великобританією) або вступають в офіційні (Туреччина – Ізраїль) або неофіційні альянси (Сирія – Іран) (Aarts, 1995: 911-925).

На сучасному етапі не існує жодних можливих показників того, що внутрішньо-регіональне розсіювання влади може перейти у конструктивну фазу регіонального співробітництва, створення якого вимагало б, щоб принаймні двоє або троє із регіональних акторів (Єгипет, Ізраїль, Іран та Саудівська Аравія) співпрацювали між собою. Такий сценарій видається досить нереальним (Beck, 2006: 3).

Втім, амбіції Ірану виходять за субрегіональний рівень та не обмежуються конкуруванням із Саудівською Аравією у Перській затоці. Тегеран розповсюджує вплив по усьому Близькому Сході, втручаючись у регіональні конфлікти у Сирії, Ємені, Лівані та формуючи союзи із позарегіональними великими державами, такими як Росія, Китай.

Як наслідок, Близький Схід є гетерогенним регіоном, де великі регіональні актори розділені та ворожі один до одного з огляду на етнічні, релігійні та політичні розбіжності. Через розмитість кордонів Близького Сходу досягнення лідерства будь-якою країною-членом є проблематичним та умовним. Однак, Іран є важливою складовою цього регіону.

Наступною ознакою регіонального лідерства є *лідерська роль країни у регіоні*. На початку ХХІ ст. регіональні лідерські амбіції Ірану, які склалися історично, стали основою геополітичної моделі та метою зовнішньої політики країни.

Втім, варто зазначити, що геостратегічне значення Ірану стає очевидним ще наприкінці ХХ ст., про що неодноразово зазначали зарубіжні дослідники та політологи. Зокрема, С. Хантінгтон відносив Іран до другого рівня великих держав, які переважають своїх сусідів по регіону, але неспроможних посилити свій вплив у глобальному масштабі (Huntington, 1999: 35-49). З. Бжежинський називав Іран не тільки важливим геополітичним центром, але й геополітично-активною країною, яка домінує над узбережжям Перської затоки та становить стабілізаційну підтримку новій політичній різноманітності Середньої Азії (Bzezinski, 2016). Д. Фуллер та Дж. Арквіла відносили Іран до списку зростаючих амбітних регіональних держав, звільнених від біполярної системи (Md Abdul, 2015: 64-83).

Важливим фактором підвищення міжнародного впливу Ірану стала ініціатива іранського президента М. Хатамі «Діалог цивілізацій», яка була прийнята в рамках Ісламської конференції та ООН в 2001 р., що, на думку дослідника Л. Заккара закріпила прагнення країни до досягнення статусу «великої держави» (Zaccara, 2004: 181-211).

Сучасне бачення регіонального лідерства для Ісламської Республіки Іран є досить специфічним та унікальним. Не виступаючи із ініціативами до інтеграції та миру, іранська влада створила особливу систему національної та регіональної безпеки, задіявши сектантський фактор та фінансуючи військові шиїтські угруповання по всьому Близькому Сході. Проблематичність такого бачення регіонального порядку полягає у його деструктивності та недовговічності союзів, побудованих на силі. Закономірним наслідком такого зовнішньополітичного курсу Ірану є усунення його із процесу прийняття регіональних рішень та посилення ролі наддержав на Близькому Сході.

Варто зауважити, що офіційна позиція самої іранської влади, принаймні такою, якою її оголосив аятола Алі Хаменеї, є означення лідерських амбіцій Ісламської Республіки в рамках протистояння гегемонії США в регіоні. У жовтні 2019 р. іранський лідер у листі до президента Хасана Рухані наголосив на «ісламському праві на протидію гегемоністичній і зарозумілій системі Вашингтону», акцентуючи увагу на тому, що «причиною нескінченної американської ворожості до країни є природа та ідентичність Ісламської Республіки Іран, яка народилася в результаті Ісламської революції» (Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation, N.d.).

Тобто, замість того, щоб прагнути бути власне регіональним гегемоном, Іран завзято «протистоїть гегемонії» США на Близькому Сході (Matsunaga, 2016). Тим самим проєктуючи свій політичний імідж із позиції лідерства та сили.

Враховуючи ознаку *«регіональний лідер розпоряджається порівняно високими військовими, економічними, демографічними та політичними можливостями»*, Іран, безперечно, вирізняється серед інших країн Близького Сходу. За ресурсними та географічно детермінованими показниками Ісламська Республіка Іран є однією із найбільших країн не лише близькосхідного регіону, але й усього світу (Iran, 2022). Окрім того, що країна розташовується на перехресті сухопутних та морських торгових шляхів, Ірану належить північна частина Ормузької протоки, стратегічно важливе місце на планеті, через яку проходить одна третина перевезень природного газу та 25% перевезень нафти в усьому світі.

На території країни проживає майже 84 млн. людей, з яких 75,5% – мешканці міст (Iran's population, N.d.). Більшість населення Ірану – етнічні перси (61%) (Iran's population, N.d.). Населення Ірану – молоде, середній вік громадян становить 32 роки. А їхній рівень грамотності є найвищим серед країн середньо-східного та північно-африканського регіонів і досягає 97% (такий самий показник у Греції та Кіпру). Підвищення рівня грамотності було пов'язано з намаганням виховати власні висококваліфіковані кадри в умовах ізоляції та відсутності закордонних спеціалістів. У 2018 р. Організація руху грамотності Ірану була нагороджена премією ЮНЕСКО Конфуція за сприяння розвитку цього напрямку (Iran's literacy rate up to 97%, 2014). За кількістю випускників інженерних спеціальностей Іран посідає третє місце у світі після Росії та США (Osvichena molod i konservativnyi rezhym, 2020).

Іран має середньо розвинуту економіку, в основі якої експорт сировини. ВВП Ірану у 2019-2020 рр. оцінювався в 463 млрд. дол., у 2021 р. – 232 млрд. дол. (Poslednie dannye po VVP v Irane, 2022). Згідно з оцінками Світового Банку, Іран посідає друге місце у світі за запасами природного газу та четверте за перевіреними запасами сирої нафти, із середнім видобутком нафти 4 млн. барелів в день (US Energy Information and Administration, N.d.).

Економічна активність та доходи уряду значною мірою залежать від надходжень від продажу нафти (35% ВВП країни) і тому залишаються нестабільними (Islamic Republic of Iran, 2021-2022). Не дивлячись на те, що Іран не входить в такі потужні економічні структури, як БРІКС або G-20, країна є членом «Групи 11» (Next Eleven), до складу якої входять держави із високою ймовірністю перетворення своїх національних економік в найбільші локомотиви міжнародної системи економічних відносин ХХІ століття (Beyond the BRICS: A look at the Next 11, 2007).

Однак, економіка Ірану зазнає серйозних збитків від тривалої міжнародної ізоляції, спричиненої санкційною політикою провідних акторів міжнародної арени (США, ЄС, ООН та ін.), які звинувачують Іран у підтримці міжнародного тероризму. У травні 2018 р. президент США Дональд Трамп вивів свою країну із «ядерної угоди» із Іраном та посилив економічні санкції, заборонивши американським компаніям торгувати із Іраном та його партнерами. У результаті у 2021 р. лише 8 країн офіційно мали право на купівлю іранської нафти – Китай, Індія, Італія, Греція, Японія, Південна Корея, Тайвань та Туреччина (SShA nazvaly krainy..., 2018), що тим самим завдало економіці ІРІ болючого удару. Підтримавши Росію у повномасштабному

вторгненні в Україну, Іран втратив ще низку партнерів (Eskalatsiia napruzhenosti..., 2022). Як наслідок, у 2022 р. основним покупцем іранської нафти став Китай (Eksport nafty z Iranu zrostaie try misiatsi pospil, 2022). А це у свою чергу спричинило скорочення ВВП країни, зріст рівня безробіття (Iran: Unemployment rate from 1999 to 2019, 2019), інфляції (Iran: Inflation rate from 1984 to 2021, 2021). зuboжіння іранського населення. Так, 60% іранців живуть у відносній бідності, оскільки заробітної плати вистачає лише приблизно на третину витрат на життя. Половина тих, хто живе за межею бідності, бореться із крайньою бідністю (Stevensons, 2021).

В умовах міжнародної ізоляції Ірану вдалося вибудувати особливу економічну модель «економіка опору», яка заснована на індустріалізації та імпортозаміщенні, орієнтуючись при цьому на азійські ринки, менш чутливі до політичних конфліктів і, на відміну від європейських, більш відкритих для іранських товарів. Реалізація цієї політики дозволяє залишатися країні життєздатною під вагою економічних санкцій (Jallivand, 2019: 130-131).

Однак, будь-яка інтеграція у світову економіку розглядається режимом як втручання та потенційне порушення внутрішнього порядку, створюючи тим самим замкнене коло протиріч між гілками влади. Подібна модель державного управління унеможливає будь-які економічні реформи, які в країні не працюють через неефективне використання природних ресурсів та побудову екстрактивних економічних інститутів, заснованих на держконтролі. Значна доля державного бюджету виділяється на величезні військові витрати. Левова частина військового бюджету витрачається на підтримання режиму у самій країні, а також фінансування дружніх для Ірану терористичних угруповань в регіоні.

За військовими показниками Іран є найпотужнішою країною на Близькому Сході. Згідно зі звітом Агентства оборонної розвідки США Тегеран зобов'язався упродовж короткого періоду стати сильним панівним близькосхідним гравцем (Iran military power Defence Intelligence Agency, 2019: 5). Іранська армія складається із регулярної армії Artesh та загонів Корпусу варгових ісламської революції, які разом із урахуванням резервістів складають більш ніж мільйонну армію країни (Iran military power Defence Intelligence Agency, 2019: 11), яка посідає восьму сходинку по чисельності в світі. Іран має найбільш забезпечену армію на Близькому Сході, яка налічує 1 513 танків, 6798 одиниць артилерії, 194 берегових човнів та 21 субмарину (The Gulf Military Balance, 2019).

Важливої уваги заслуговує ракетна програма Ірану, особливо програма балістичних ракет середньої дальності. В умовах багаторічних санкцій Тегеран інвестував значні кошти у свою внутрішню інфраструктуру, обладнання та досвід для розробки і виробництва ракет, які можуть завдати удару по цілях у регіоні до 2000 кілометрів від кордонів Ірану до Ізраїлю та південно-східної Європи. В рамках «пасивної оборони» Іран широко використовує камуфляж та приховування, підземні споруди та високомобільні підрозділи. Все це разом із розвиненою системою протиракетної оборони, фактично унеможливає повітряну операцію проти Ірану.

Однак, уряд Тегерану чудово розуміє, що на загальноприйнятому рівні вони не можуть конкурувати зі Сполученими Штатами Америки, тому перевага надається розвитку власних оборонних можливостей, які підсилюються асиметричною тактикою захисту країни та режиму (McInnis, 2017). «Іран — не слабкий, але, разом з тим, він не здатний на велику агресію або на те, щоб стати регіональним гегемоном в разі ефективного опору з боку країн-сусідів і США» (Cordesman, 2007: 2).

З точки зору політичної стабільності, внутрішньодержавний ісламський авторитаризм є панівною політичною та культурною структурою в Ірані. Політична система Ірану об'єднує представницьку демократію із релігійним контролем; конституцію із законами шаріату; виборчі права із поліцією моралі. Так, ЦРУ визначає Іран як «теократичну республіку» (Iran, 2022).

З метою забезпечення продовження діяльності ІРІ та утримання влади, в країні було зорганізовано специфічну систему інститутів влади, де державні інституції

дублюються релігійними. У свою чергу, жодна з цих інституцій не здатна здобути достатню владу, щоб поставити у повну залежність від себе Верховного Лідера. Така система балансів і обмежень політичної системи в англійській літературі іменується як «загальмована рівновага» (suspended equilibrium) (Kamrava, 2004).

Таким чином, дублювання і розподіл відповідальності дозволяє стабілізувати режим, спричинивши внутрішній конфлікт і заблокувавши будь-яку політичну ініціативу. Цей конфлікт є конституційно закріплений (Ст. 110 Конституції). Варто зазначити, що обов'язки президента є обмеженими законами держави і не передбачають самостійного формування політики (ст. 122-126) (Constitution of Iran, N.d.). Жоден із президентів-реформаторів, таких як А. Рафсанджані, М. Хатамі та Х. Рухані, не зуміли переломити систему та повести ефективні економічні реформи поза контроль Верховного Лідера. Те саме ми можемо спостерігати й щодо новообраного президента країни у 2021 р. І. Райсі.

Ісламська Республіка Іран формально є республікою із системою виборної влади. Втім, вибори проводяться не за демократичними стандартами, а із втручанням Ради Опікунів, невибраного органу влади, який дискваліфікує всіх кандидатів, яких він вважає недостатньо лояльними режиму. Кінцеве рішення щодо кандидатів та президентське крісло знаходиться в компетенції аятоли Алі Хаменеї. Згідно з показниками демократичних свобод Іран є невільною країною із індексом 17 балів зі 100 по міжнародній класифікації Freedom House (Iran: Freedom in the world, 2021).

Узагальнюючи показники економічного розвитку, стабільності політичної влади, військової сили та кількості населення, можна впевнено констатувати, що Іран претендує на звання регіонального лідера. Ця близькосхідна країна – велика за розмірами із працездатним молодим та грамотним населенням та великою кількістю природних ресурсів, видобуток яких складає значну частину доходу країни. Однак, наявність сприятливих економічних та демографічних факторів, значною мірою, нівелюються неефективністю їх використання. Авторитарний режим, побудований та милітаризмі та небажанні інтегруватися в світові економічні структури, не сприяє економічному розвитку та досягненню добробуту власного населення, сприяючи зростанню бідності та внутрішньої напруги. Міжнародна ізоляція Ірану є наслідком зовнішньополітичних рішень та дій влади. Наразі говорити про вихід ІРІ з ізоляції та економічного глухого куту неможливо. Лібералізації режиму та демократизації інститутів державного управління Ірану стануть запорукою перегляду позицій провідних акторів міжнародної арени щодо нього і відповідно політики зняття санкцій.

Ще одним важливим критерієм є *«регіональна влада ідеологічно приваблива та поважається іншими суб'єктами регіону»*. Реалізація «експорту революції», основної ідеологічної стратегії Ісламської Республіки після 1979 р., передбачала можливість конкурувати з релігійними доктринами Саудівської Аравії та Пакистану. Перебуваючи на хвилі революційної ейфорії, Іран поширював своєрідну ідею месіанства, яка втілювалася у екстраполованні власної революційної моделі влади на суміжні держави. Мотивація революційних намагань окреслювалася тим, що Іран «не вважав арабські країни, такі як Катар, Оман, ОАЕ, Кувейт і Саудівську Аравію незалежними» (Isaev, & Sotnichenko, 2010: 61), вважаючи ці країни Перської затоки проамерикансько налаштованими.

Втім, на ідеологічному рівні результати експорту ісламської революції виявилися загалом негативними, а події 1979 р. не призвели до ланцюгових реакцій в арабському/мусульманському світі. У свою чергу притягнення, притаманне революційній ідеї, не набрало обертів. Об'єктивними причинами нереалізованості даного процесу можна назвати той факт, що управління в більшості країн Близького Сходу ґрунтувалося на секуляризмі. Наприклад, у Сирії світський режим Хазефа Асада, перебуваючи у статусі стратегічного партнера Ірану на Близькому Сході, активно опирався впровадженню ісламської моделі влади, і залишився суто світським. По-друге, пан-арабійський націоналізм врешті респт виявився більш

значущим для арабських країн, ніж релігійна приналежність (Іран не міг здобути перемогу над Іраком під час восьмирічної війни у 1980-х роках, незважаючи на те, що більшість іракців, які брали участь у війні, були шіїтами). По-третє, сама система управління, заснована на вченні про іманат, виявилася нежиттєздатною та занадто складною і не змогла вийти за межі Ірану. Адже більшість шіїтів близькосхідного регіону слідували помірній шіїтській школі Наджафі, яка, на відміну від положень шіїтського іманату Ірану, не дозволяє священнослужителям правити чи займати урядові посади.

З огляду на очевидний провал ідеологічного «експорту революційного ісламу» за іранським зразком, гасла про поширення ісламської революції в регіоні поступово втратили свою яскравість. У 1980-і роки склалася лише одна організаційна структура, яка повністю адаптувала ту політично-ідеологічну модель, яка стала основою політичного режиму в Ірані, а саме – «Хезболла», «держава в державі» на півдні Лівану, яка за іранським зразком оголосила себе ісламською республікою (Middle East Public Opinion, 2018).

Нового витку популярності в арабському світі Іран досяг у 2006 р. Саме традиційне несприйняття дій США та Ізраїлю арабськими країнами та антизахідна риторика Ірану стали основою позитивного сприйняття ІРІ в регіоні. Звинувачення Вашингтону в початку громадянської війни та різанини в Іраку після подій 2003 р., а Ізраїлю – у бомбардуванні територій півдня Лівану проти «Хезболли», що у обох випадках призвело до загибелі мирних жителів, на короткий час сприяло примиренню ідеологічно різних близькосхідних країн.

Однак, тимчасове потепління міждержавних відносин тривало недовго. Арабська симпатія до Ірану стрімко впала через надання Тегераном військової та економічної допомоги для придушення арабських повстань 2011 року, особливо в Сирії. Обурення викликало цинічне забезпечення сирійського режиму засобами для доставки хімічної зброї, від якої самі іранці жорстоко постраждали три десятиліття тому під час ірансько-іракської війни. Підтримка режиму Б. Асада суттєво та надовго вдарила по репутації Ірану в арабському світі. Більшість арабів (9 із 10 опитаних згідно досліджень інституту Зогбі) вважають, що режим Б. Асада тримається в Сирії лише завдяки іранським фінансовим потокам (Middle East Public Opinion, 2018).

Таким чином, арабський світ готовий прихильно сприймати іранський дискурс лише через призму антизахідної та антиізраїльської політики. Ідеологічно Іран є відокремленим від регіону, а реалізація агресивної регіональної поведінки ще більше ізолюють країну від регіональних партнерів та загострюють розбіжності та конфліктність на близькосхідному просторі.

Регіональне лідерство простежується й через *«сприяння регіональної безпеки, шляхом взаємодії з регіональними структурами управління, участі у міжрегіональних та глобальних форумах»*. Іран інтегрований в міжнародний простір та є членом більш ніж сорока організацій, серед яких ООН, МВФ, МАГАТЕ, ОПЕК, Організація Ісламського Співробітництва, країна має статус спостерігача у ВТО. Однак, в реаліях ІРІ активно співпрацює лише з тими суб'єктами, які просувають його зовнішньополітичні цілі: опозиція Ізраїлю та США.

Варто зауважити, що зовнішня політика Ірану щодо міжнародних організацій завжди коливалася між розбіжністю та конвергенцією: від повної ізоляції (за часів Р. Хомейні, який розглядав міжнародні організації лише як інструмент втручання великих держав) до «відлиги» та «діалогу цивілізацій» президента Хатамі.

Складними та неоднозначними є відносини Ірану із ООН, які сповнені взаємних нарікань та звинувачень. Іран неодноразово називав ООН бездіяльною організацією, яка відмовилася засудити дії Іраку під час ірансько-іракської війни 1980-88 років. Зі свого боку, Рада Безпеки ООН прийняла 7 резолюцій проти Ірану та запровадила санкції у відповідь на порушення прав людини та розробку ядерної програми (UN Security Council Resolutions on Iran, 2015). Однак, іранські прагматичні еліти продовжують співпрацювати із ООН, розглядаючи цю організацію і як загрозу, і як можливість та дипломатичний майданчик (Karimifard, 2018).

Слід зазначити, що подібна прагматичність в цілому характерна для зовнішньої політики іранської влади, яка часто йшла всупереч звичній популістській риторичі. Відтак, у 2015 р. Іран відмовляється від ядерної програми та в особі президента Рухані підписує Спільний всеосяжний план дій в обмін на зняття міжнародних санкцій. Перемовини виявилися ефективними та дозволили Рухані досягти компромісу зі своїм ідеологічними супротивниками – США та країнами Європи – при підготовці ядерної угоди в форматі ЄС+3 і Р5+1. Це, безсумнівно, стало перемогою іранської дипломатії. Однак, у 2018 р. адміністрація Д. Трампа знову повернула Іран в статус «країни-ізгоя» (Trump: US would destroy North Korea if forced to defend itself, 2017), що тим самим призвело до відновлення ізоляціоністської політики.

У результаті, це підштовхнуло Іран до активізації відносин із ШОС, де країна упродовж останніх 15 років була спостерігачем. В умовах міжнародної ізоляції, саме Росія та Китай є найбільшими партнерами Ірану, а Китай – найбільшим покупцем іранської нафти. У 2020 р. генеральний секретар ШОС заявив про можливість скорішого членства Ірану в організації (Vstuplenie Irana v ShOS..., 2020). А в грудні 2022 р. депутати парламенту Ірану підтримали законопроект про вступ Ісламської Республіки до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) (Iran pryednaietsia do Shangkhaiskoi orhanizatsii spivrobitnytstva, 2022). Для Ірану членство в ШОС є запорукою протистояння екстремізму та радикалізму талібів, а також американської військової присутності в регіоні.

Тим не менш, Іран неодноразово виявляв спроможність конструктивно співпрацювати із західними країнами, ідеологічно ворожими до режиму. Зокрема, після теракту 11 вересня 2001 року Тегеран допомагав Сполученим Штатам у війні проти талібів. У період з 2014 по 2017 рік Іран підтримував боротьбу із так званою «Ісламською державою» як в Іраку, так і в Сирії, направивши власні військові підрозділи на оборону Багдаду і Ербілю. До вересня 2022 р. як США, так і країни ЄС були налаштовані на відновлення перемовин щодо ядерної угоди. Відповідно іранська сторона, знесилена економічними санкціями та наслідками епідемії коронавірусу, також проявила зацікавленість в поверненні до перемовин із країнами-підписантами (Reviving the Iran deal: On Biden attempt to revive JCPOA, 2021). Проте, підтримка Іраном Росії у повномасштабному винищенні України та українців відстрочили цей процес.

В рамках помірною зовнішньополітичного курсу іранські лідери успішно просуvalи модель конструктивної взаємодії з міжнародною спільнотою. Представники помірною підходу – e'tedaal – стверджували, що виживання Ісламської Республіки найкраще можна забезпечити завдяки співпраці із зовнішнім світом. Враховуючи, що відносини із США залишаються надзвичайно складними, цей табір політиків (очільником якого є Х. Рухані) вважав важливим поглиблювати зв'язки, особливо з Європою, розширюючи паралельно відносини із країнами Азії (Jallivand, 2019: 131-132).

Участь у міжнародних форумах та співпраця із великими позарегіональними країнами Іран компенсує неможливість бути залученим у регіональний порядок денний, який належить Саудівській Аравії. Через зрозумілі причини ідеологічного, релігійного та етнічного характеру Іран не є членом єдиної регіональної організації Близького Сходу – Арабської Ліги – та субрегіональної структури Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Як відомо, перша була створена у відповідь на протистояння мандатній системі та регіональним намаганням арабських країн проти Ізраїлю, друга – внаслідок побоювань арабських королівств проти поширення революційного ісламу. Спрямованість іранського режиму не відповідала меті даних організацій та виключила країну із процесу прийняття регіональних рішень (Pinfari, 2016: 1-10). Регіональна ізоляція Ірану, з одного боку, стала наслідком політики експансії та втручання у справи держав-сусідів, а з іншого – базується на різному розумінні регіональних конфліктів, у яких арабські країни та Іран підтримують протилежні сторони.

У рамках «гібридного регіоналізму» Іран є членом Організації Ісламського співробітництва, панісламистського форуму. Проте, через розбіжність ідеологічних та релігійних поглядів та підтримку Тегераном міжнародного тероризму відносини між ними є досить натягнутими (Samit Orhanizatsii islamskoho spivrobitnytstva zasudyu Iran za pidtrymku teroryzmu, 2016).

Висновки. Узагальнюючи аналіз критеріїв, завдяки яким країна стає регіональним лідером, можна стверджувати, що Ісламська Республіка Іран відповідає багатьом вимогам регіональної держави, що зростає на рівні регіонального гравця середньої сили. Країна є складовою окресленого регіону, де вона може протидіяти агресивній поведінці сусідніх недружніх держав. Іран має внутрішню стабільність, яка складається з відносної вертикальної (на рівні національної політичної спільноти) та горизонтальної (лідерської) однорідності у поєднанні із рисами політичного ісламу. Він володіє величезним економічним потенціалом, який, тим не менш, не використовується повною мірою через безгосподарність в економіці та корупцію. Іран має більшу кількість сухопутних військ і потужну оборонну промисловість, втім рівень технічного забезпечення армії залишається на не найвищому рівні, що компенсується ракетною програмою. Іран також має великий вплив на регіональний порядок на Близькому Сході і є центром тяжіння через систему шийтського півмісяця, в якому він схильний розглядати себе як охоронеця шийтського ісламу і відкрито підтримує інших державних та недержавних суб'єктів, які відповідають його інтересам у стратегічному ключі. В контексті вищезазначених факторів Іран демонструє гегемоністичні прагнення, намагаючись повернутися у велику політику, від якої країна була усунута після Ісламської Революції.

Втім, фактори іранської міцності не є достатніми для здобуття Іраном регіонального лідерства та постати в ролі авторитетного арбітра регіону через різке несприйняття ідеологічної моделі революційного ісламу, яку країна проектує на Близькому Сході. Наслідком ідеологічних розбіжностей стало фактичне виключення Ірану із регіональної політики, а його присутність в лавах регіональних організацій є номінальною. Недовіра, політичний шантаж та маніпуляції, підкріплені військовою підтримкою незаконних повстанських рухів є основою несприйняття Ірану як регіонального союзника.

Зовнішня політика Ірану багато в чому побудована не на конструктивізмі, а на принципі протиставлення свого бачення регіонального порядку позиціям іншим гравців та протидії втручання у внутрішні справи. Модель «осадженої фортеці», оточеної ворогами, стала основою іранського режиму та його баченням національної безпеки. Іран не є повною мірою регіональним лідером, адже він не формує регіональний порядок, а лише порушує його та створює осередки конфліктів. Натомість, Іран явно демонструє ознаки країни-контргегемона, що побудувала свою політичну систему на антиізраїльській риториці та боротьбі із західними цінностями, на протидії зазіханню інших гегемонів у регіоні. В цьому унікальному поєднанні і втілена регіональна роль Ісламської Республіки Іран на Близькому Сході.

REFERENCES

- Aarts, P. (1995). The Middle East: A Region without Regionalism or the End of Exceptionalism? *Third World Quarterly*, 20 (5), 911-925 [in English].
- Adib-Moghaddam, A. (2017-2018). Iran and the world after Rouhani. London: University of London. Retrieved from <https://cutt.ly/Ao9ETAO> [in English].
- Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation (N.d.). *The Office of the Supreme Leader*. Retrieved from <https://cutt.ly/No9RmiW> [in English].
- Beck, M. (2006). *The Concept of Regional Power: The Middle East as a Deviant Case?* German: German Institute of Global Area Studies [in English].
- Beyond the BRICS: A look at the Next 11. (2007). *Goldman Sachs*. Retrieved from <https://cutt.ly/7o9muNJ> [in English].
- Bzezhinskij, Z. (2016). *Velikaya shahmatnaya doska*. Moskva: Izdatelstvo AST [in Russian].

- Constitution of Iran (N.d.). *WIPO*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fo9Q8kM> [in English].
- Cordesman, A. (2007, February 20). Iran: “Weakling” or “Hegemon”? Washington: Center for Strategic and International Studies [in English].
- Davison, R.H. (1960). Where is the Middle East? *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://cutt.ly/vo9EOUI> [in English].
- Eksport nafty z Iranu zrostaie try misiatsi pospil. (2022, September 14). *Kepler*. Retrieved from <https://cutt.ly/h09mWoV> [in Ukrainian].
- Eskalatsiia napruzhenosti u vidnosynakh mizh Iranom ta mizhnarodnoiu spilnotoiu vidbuvaetsia na tli uchasti Iranu v ahresyvnii viini rosii proty Ukrainy (2022, November 24). *Borysfen Intel: nezaleznyi heopolitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://cutt.ly/b1YYKsv> [in Ukrainian].
- G8 Greater MiddleEast Partnership (2005). *Al Hayat Newspaper*. Retrieved from <https://cutt.ly/Qo9EPEM> [in English].
- Huntington, S. (1999). The Lonely Superpower. *ForeignAffairs*, 78 (2), 35-49 [in English].
- Iran: Freedom in the world (2021). *Freedom House*. Retrieved from <https://cutt.ly/yo9WiBK> [in English].
- Iran: Inflation rate from 1984 to 2021. (2021). *Statista*. Retrieved from <https://cutt.ly/do9Rijk> [in English].
- Iran military power Defence Intelligence Agency* (2019). Washington: U.S. Government Publishing Office [in English].
- Iran pryednaietsia do Shankhaiskoi orhanizatsii spivrobotnytstva (2022, 27 December). *Ukrinform*. Retrieved from <https://cutt.ly/po9W4fz> [in Ukrainian].
- Iran (2022). *The World Factbook*. Retrieved from <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran> [in English].
- Iran (N.d.). *United Nations Office of the Coordination of Humanitarian Affairs*. Retrieved from <https://cutt.ly/Po9RWIK> [in English].
- Iran: Unemployment rate from 1999 to 2019 (2019). *Statista*. Retrieved from <https://cutt.ly/Jo9RyPA> [in English].
- Iran’s literacy rate up to 97% (2014, September 23). *Tehran Times*. Retrieved from <https://www.tehrantimes.com/news/427751/Iran-s-literacy-rate-up-to-97> [in English].
- Iran’s population. *Worldometers* (N.d.). Retrieved from <https://cutt.ly/ro9REKK> [in English].
- Isaev, G.G., & Sotnichenko, A.A. (2010). *Blizhnii Vostok: voina i politika*. Moskva: Izdatelskiy dom Mardzhani [in Russian].
- Islamic Republic of Iran. (2021-2022). *The World bank*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> [in English].
- Jalilvand, D.R. (2017, May). Managing Expectations: Europe and Iran in the Second Year of the Nuclear Deal. *FES Perspective*. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/iez/13376.pdf> [in English].
- Jallivand, D.R. (2019). *The Remarking of the Euro-Mediterranean Vision. Challenging Eurocentrism with Local Perceptions in the Middle East and North Africa*. Berne: Peter Lang [in English].
- Kamrava, M. (2004). Suspended Equilibrium in the Iranian Political System. *The Muslim World*, 94. Retrieved from <https://cutt.ly/ko9Qopm> [in English].
- Karimifard, H. (2018). Iran’s Foreign Policy Approaches toward International Organization. *World Sociopolitical Studies*. Retrieved from https://wsps.ut.ac.ir/article_65218.html [in English].
- Matsunaga, Y. (2016). Is Iran Seeking Regional Hegemony? *Atlantic Council*. Retrieved from <https://cutt.ly/Qo9ROqu> [in English].
- McInnis, J.M. (2017, February 16). Iranian Concepts of Warfare: Understanding Tehran’s Evolving Military Doctrines. *American Enterprise Institute*. Retrieved from <https://cutt.ly/Mo9Ohu5> [in English].
- Md Abdul, G. (2015). Iran As A Regional Power In West Asia: Opportunities and Challenges. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 19 (3), 64-83 [in English].
- Middle East Public Opinion (2018). Zogby Research Services. P. 35. [in English].
- Nolte, D. (2006). *Macht und Machthierarchien in den internationalen Beziehungen. Ein Analysekonzept für die Forschung über regionale Führungsmächte*. Hamburg: GIGA [in English].
- Osvichena molod i konservatyvnyi rezhym. Sim faktiv, yaki vazhlyvo znaty pro Iran (2020, January 19). *NB svit*. Retrieved from <https://cutt.ly/mo9nZv2> [in Ukrainian].
- Pinfari, M. (2016). *Regional Organizations on Middle East*. Oxford:Oxford Press [in English].

- Poslednie dannye po VVP v Irane (2022). *Take-Profit.org: birzhevyy portal № 1*. Retrieved from <https://take-profit.org/statistics/gdp/iran/> [in Russian].
- Ramazani, R.K. (2013). *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*. Virginia: University of Virginia Press [in English].
- Reviving the Iran deal: On Biden attempt to revive JCPOA (2021, March). *The Hindu*. Retrieved from <https://cutt.ly/No9Eqb2> [in English].
- Samit Orhanizatsii islamskoho spivrobitnyctva zasadyv Iran za pidtrymku teroryzmu. (2016). *UNIAN*. Retrieved from <https://cutt.ly/no9EpqI> [in Ukrainian].
- SShA nazvaly krainy, yakym mozhna kupuvaty naftu v Iranu v obkhid sanktsii. (2018, November 5). *Ukrinform*. Retrieved from <https://cutt.ly/To9mg68> [in Ukrainian].
- Stevensons, S. (2021). Iran crumbling under Islamic fundamentalism. *UPI*. Retrieved from <https://cutt.ly/ro9mLhk> [in English].
- The Gulf Military Balance. (2019, December). *Centre for strategic and international studies*. Retrieved from <https://cutt.ly/Bo9m6gc> [in English].
- The Iran Primer. *United States Institute of Peace*. Retrieved from <https://cutt.ly/oo9nU2Z> [in English].
- Tripp, C. (1995). *Regional Organizations in the Arab Middle East. Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. New York: Oxford University Press [in English].
- Trump: US would destroy North Korea if forced to defend itself (2017, September 19). *BBC NEWS*. Retrieved from <https://cutt.ly/bo9WCon> [in English].
- UN Security Council Resolutions on Iran (2015). *Arms Control Association*. Retrieved from <https://cutt.ly/wogWPnz> [in English].
- US Energy Information and Administration (N.d.). *Iran*. Retrieved from <https://www.eia.gov> [in English].
- Vstuplenie Irana v ShOS – Tegeran ozhidaet ot Moskvyy i Pekina konstruktivnoy roli (2020, September 9). *Informatsionnoe Agentstvo Islamskoi Respubliki*. Retrieved from <https://ru.irna.ir/news/84032116/> [in Russian].
- Zaccara, L. (2004). *Diplomatic Strategies of Nations in the Global South*. New York: Palgrave [in English].
- Zaccara, L. (2018). Iran's foreign policy and evolving role of South-South cooperation. *Vesting rund. International relations*, 18 (3), 550-564 [in English].
- Zarytska, O., & Vovchuk, L. (2020). Instrumenty realizatsii zovnishnopolitychnoho kursu Islamskoi Respubliki Iran v konteksti zdobuttia statusu rehionalnoho lidera na Blyzkomu Skhodi. *Virtus: Scientific Journal*, 48, 77-80 [in Ukrainian].
- Zavada, Ya. (2018). Mistse ta rol Islamskoi Respubliki Iran u rehioni Blyzkoho Skhodu. *Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky*, 4 (1). DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.001> [in Ukrainian].